

РЕЦЕНЗИЯ

ВЪРХУ ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД НА ТЕМА:

*“ПРОЯВИ НА ВЕРБАЛНА ДИСПРАКСИЯ И ЕКСПРЕСИВЕН
ДИСГРАМАТИЗЪМ ПРИ ДЕЦА СЪС СПЕЦИФИЧНО ЕЗИКОВО
НАРУШЕНИЕ”*,

за присъждане на образователна и научна степен „доктор” в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1. 2.

Педагогика (Специална педагогика – Логопедия)

Автор: Деница Аннева Кръстева

Рецензент: проф. Людмил Мавлов, дмн

Нарушеното развитие на речевата дейност при деца в ранната, предучилищна възраст, винаги са били и продължават да бъдат важна и актуална проблематика за педагози, психолози, логопеди, както и за родители, и за обществото като цяло. Същевременно, повече от столетие (след работите на швейцарския учен-лингвист Фердинанд де Сосюр), изследователите разграничават езиковата, символна страна, от моторното, говорно реализиране при вербалната комуникация.

Понастоящем, за първичните, изолирани езикови дефицити, без наличие на интелектуални, емоционални или други невропсихични разстройства, е общоприет терминът „Специфично Езиково Нарушение” (СЕН). За някои автори, този термин обхваща всичко свързано с непълноценното речево развитие на децата. Доколко обаче, съгласно класическото разделение език-говор, изоставащото развитие на двигателните артикулационни навици и умения (наричани „детска говорна апраксия” или „вербална диспраксия”), трябва да се считат за отделно, самостоятелно нарушение, е обект на дискусии и противоречия.

Всичко гореизложено подчертава колко актуална и полезна е дисертационната разработка на докторантката, и колко важен принос е да се внесе яснота относно развитието и взаимоотношенията на вербалната диспраксия спрямо специфичното езиково нарушение (СЕН). А от последното (СЕН), наистина най-уместно е да се проследи тъкмо неговата ядрена същност, каквато представлява експресивният дисграматизъм.

По този начин, разумно поставената основна цел предпоставя възможността да бъдат получени интересни и значими резултати, ако бъдат изградени подходящи и адекватни експериментални процедури. В това отношение, по моя преценка, дисертантката се е справила твърде успешно и е постигнала редица приносни резултати.

Едно съществено достойнство на дисертационното проучване е, че преди поставянето на собствените цели и задачи е направен всеобхватен и задълбочен преглед на цялата досегашна релевантна литература върху онтогенезата на езиковите и речеви функции в ранната детска възраст. Прецизно е анализирано развитието на теоретичните идеи и модели, а също и проведените експериментални проверки на тяхната валидност. При това, посоченият задълбочен обзор проследява поотделно както процесите и особеностите при нормалното формиране на езиковите и речевите функции у малките деца, така и възгледите върху етиопатогенезата и характеристиките на техните нарушения. Тук специално внимание заслужават продължаващите дискусии върху естеството на артикулационните смущения, свързани с дефективното развитие на речевия говорен праксис и с признаването на неговата нозологична независимост.

Друг важен принос на дисертационната разработка е създаденият оригинален и адекватен методичен инструментариум, както за оценка на вербалните диспраксични нарушения, така и на експресивните дисграматични дефекти, специално при деца в предучилищна възраст.

Изследването на вербалния праксис е удачно построено чрез по-леки начални артикулационни задачи, които постепенно се усложняват. Така, бързото повтаряне на една и съща сричка (ПА) е равнозначно на бързо почукване (кликове) с пръст върху маса. Това не е още същински праксис, тъй като няма превключване на пози. Втората проба, с превключване само на две пози (ПА-КА), е всъщност типичен диадохокинезис, подобно на неврологичната проба на обръщане ДЛАН – ГРЪБ с ръката. (Самият термин „диадохокинезис” означава разделение и противопоставяне на две движения). Едва третата проба (ПА-ТА-КА) изисква от детето превключване на три, макар и прости артикулационни пози, и кореспондира с най-елементарната Луриевска проба за кинетичен праксис ЮМРУК-ДЛАН-СТРАНА. (Когато превключването е между три, а не две различни движения, едва ли трябва все още да се нарича диадохокинезис). След това се преминава подходящо към истински вербално-праксисни задачи, чрез реални думи – съществителни и глаголи, които се произнасят от детето било като назоваване по картинки (което обаче допълнително натоварва номинативната памет), било като повтаряне след изследващия. Последната проба е с римувани словосъчетания, които изискват праксисна автоматизация на цялостни фрази. Тук ще отбележа също, че при подбора на реалните думи уместно са включени и по-трудни за произнасяне, със струпване на съгласни в различни позиции. Накрая, преимущество на цялата тестова батерия е фактът, че правилните произношения се оценяват чрез подходяща точкова

система, което позволява тя да бъде количествено прецизирана и пригодна за статистически анализи.

Тестирането на езиковата граматична компетенция е изградено още всеобхватно, като са използвани разнообразни подходи за оценяване на тази най-същностна синтактична езикова дейност. Пробите са осем на брой и няма да ги разглеждам поотделно, само ще отбележа, че и тук за всяка от тях е формирана адекватна точкова оценка, която ги прави количествени, и позволява статистическата им обработка.

Важна положителна страна на дисертацията е обстоятелството, че експерименталната част се базира на достатъчен контингент от изследвани деца, общо 170. Обхванати са голям брой деца в предучилищна възраст, с диагностицирано СЕН (85), от които 35 във възраст между 4 и 5 години, 30 на възраст между 5 и 6 години, и 20 деца на възраст между 6 и 7 години. Както се полага при всяко подобно проучване, постиженията на дисграматичните деца се съпоставят със съответните тестови резултати на контролна група от 85 здрави деца, кореспондиращи по брой и възраст на трите експериментални групи. Посочените характеристики на подборния контингент осигуряват надеждност на експерименталните резултати и достоверност на изводите от тях.

Добрият експериментален дизайн на проучването се допълва и с проведените адекватни статистически обработки на получените количествени данни.

Ще се спра накратко върху някои по-интересни приносни резултати от самото експериментално изследване, осъществено от докторантката.

Самият факт, че праксисното и граматичното развитие се проследяват в три възрастови групи, както при СЕН, така и при норма, е важен принос, защото са деликатни преценките дали дадена функция търпи нормално възрастово развитие, какви са нейните ключови възрастови етапи, и къде всъщност се намира достоверната разлика между норма и патология.

По отношение на праксисните функции, обобщено резултатите показват, че докато в норма те прогресивно нарастват и се стабилизират, то при СЕН, същите изостават, а динамиката им остава колеблива и нестабилна. Ето защо, разликите между СЕН и норма са най-очевидни едва в края на предучилищния период – при 6-7-годишните деца.

Заслужават да се отбележат и разкритите интересни особености при изграждането на граматичните функции. При нормалните деца 5-годишната възраст е критична, с рязко ускоряване на граматичните компетенции. От друга страна при децата със СЕН, този прогрес не се установява. Поради това, след 5-годишна възраст са налице достоверни разлики с контролната група, каквито липсват между 4- и 5-годишните. Всъщност, тогава все още

има бавно развитие на граматичните операции, поради което не проличава патологичното езиково развитие.

Много съществени са резултатите при корелационните анализи между постиженията от различни праксисни задачи и определени граматично-синтактични умения. При всички анализи се установяват високи положителни корелации между двигателно-праксисното и граматично-синтактичното развитие, както при нормалните деца, така и при децата със СЕН. Тези важни приносни находки до голяма степен говорят против становището, че развитието на речевия праксис и неговото диспраксично нарушение са нещо самостоятелно и независимо от символното езиково развитие и от неговото дисграматично разстройство.

Накрая искам да изтъкна, че дисертацията е написана интелигентно, с хубав стил и език.

Завършвайки, ще спомена, все пак, и някои малки слабости в предложения дисертационен труд.

Една непълнота в методиката е, че не е използвано повтаряне на произносими псевдодуми. То позволява пълноценна проверка на артикулацията на разнообразни варианти – по-лесни и по-трудни, по-къси и по-дълги, само с отворени срички и със струпване на две или три съгласни в различни позиции. При това, би могло да бъде избегнато използването на значими думи, които при назоваването на картинки изискват номинативно паметово припомняне, а при повтарянето на значими думи се намесва езиковото семантично идентифициране. Всъщност, една от важните цели на разработката е тъкмо верификацията дали вербалната диспраксия наистина представлява обособено и самостоятелно нозологично нарушение, или тя е интегрален компонент на самото първично езиково изоставане.

Могат да бъдат посочени и някои малки несъвършенства с редакционен характер. Например, твърде големия брой хипотези за едно конкретно насочено дисертационно проучване. Или фактът, че изводите в много случаи просто представят само резултата от проведеното изследване, докато всъщност те трябва да извеждат някаква интерпретация и евентуално предполагаемо обяснение за него. Също така, не са посочени диагностичните критерии, въз основа на които различни логопеди са решавали, че детето има СЕН, колко са на брой тези логопеди, и разграничават ли се нарушенията по тежест – леки, средни и тежки. Според мен, поначало групата със СЕН би била по-сигурна и еднотипна, ако се диагностицира само от един логопед с еднакви и предварително уточнени критерии. Това осигурява по-хомогенни и надеждни данни за наличието и тежестта на диспраксичните и дисграматичните нарушения в експерименталната група, както и убедителна достоверност при техните съпоставки и корелации с контролната група.

Независимо от допуснатите предимно редакционни несъвършенства, моята оценка за същината на тази дисертация, както проличава от цялото изложение, е изцяло положителна.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.

Представеният дисертационен труд е посветен на актуална и социално значима проблематика. Подготвен е задълбочено и е разработен прецизно, като е умело планиран, оригинално и творчески методично осигурен, и накрая, съвестно и грижливо експериментално проведен. Получени са редица интересни резултати с приносен характер.

С оглед на всичко гореизложено, считам с пълна убеденост, че докторантката Деница Аннаева Кръстева заслужава да ѝ бъде присъдена научната и образователна степен „доктор”, и предлагам на уважаемото жури да гласува положително.

13.04.2018

Рецензент: